

ARCHITECTURE

RELIGIOUS ENSEMBLES OF THE IVANO-FRANKIVSK REGION: HISTORICAL TRANSFORMATIONS AND CHALLENGES OF PRESERVATION

Korolchuk B.

*PhD student of the Department of Architecture and Construction
King Danylo University
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

КУЛЬТОВІ АНСАМБЛІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Корольчук Б.

*аспірант кафедри архітектури та будівництва,
Університет Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID 0009-0008-2741-850X
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15397779>*

Abstract

The article presents an architectural and urban planning analysis of the religious ensembles of the Ivano-Frankivsk region as essential elements of the historical and cultural heritage of the area. Based on morphological, typological, and spatial approaches, sacred complexes' architectural and typological features are systematized, and their morphogenesis, functional zoning, and interaction with the natural and urban environment are characterized.

Анотація

У статті здійснено архітектурно-містобудівний аналіз культових ансамблів Івано-Франківської області як важливих елементів історико-культурної спадщини регіону. На основі морфологічного, типологічного та просторового підходів систематизовано архітектурно-типологічні особливості сакральних комплексів, охарактеризовано їх морфогенез, функціональне зонування, а також взаємодію з природним та урбаністичним довкіллям.

Keywords: religious ensembles, sacred architecture, architectural and urban planning analysis, spatial zoning, historical and cultural heritage, urban integration, typology, revitalization.

Ключові слова: культові ансамблі, сакральна архітектура, архітектурно-містобудівний аналіз, просторове зонування, історико-культурна спадщина, інтеграція в місто, типологія, ревіталізація.

Культові ансамблі Івано-Франківської області є не лише визначною частиною архітектурної та культурної спадщини регіону, але й важливим елементом історичної ідентичності місцевих громад. Упродовж століть ці сакральні комплекси зазнавали трансформацій – як під впливом змін стилістичних епох, так і через історичні катаклізми, включаючи війни, радянські репресії та втрату первинної функції. Багато об'єктів було змінено, зруйновано або реконструйовано без урахування історико-архітектурної автентики. Особливої уваги вимагає проблема збереження культових ансамблів, які функціонують або занедбані в умовах обмежених ресурсів, браку фахового нагляду та відсутності інтегрованої програми ревіталізації. Вивчення типологічного та історико-просторового розвитку таких об'єктів дозволяє не лише систематизувати їхній еволюційний шлях, але й виробити практичні рекомендації для збереження їхньої архітектурної цілісності.

Проблематика дослідження є актуальною в контексті формування нових підходів до охорони культурної спадщини в умовах децентралізації та зростаючого суспільного інтересу до історико-релігійного туризму. Комплексний аналіз культо-

вих ансамблів Івано-Франківщини дозволяє розширити наукове розуміння регіональної специфіки сакральної архітектури, а також сприяє розвитку теорії ревіталізації історичних територій.

Мета статті полягає в архітектурно-містобудівному аналізі культових комплексів Івано-Франківщини з метою виявлення їхньої типологічної специфіки, просторової організації та ролі у формуванні історичного середовища, а також обґрунтування принципів їх адаптивного використання та інтеграції в сучасну структуру населених пунктів регіону.

Для досягнення мети, нам важливо вирішити два ключові завдання. По-перше, потрібно систематизувати архітектурно-типологічні особливості культових ансамблів Івано-Франківщини з урахуванням їх морфологічної структури, функціонального зонування та взаємодії з довкіллям. По-друге, варто оцінити містобудівну роль культових комплексів у структурі населених пунктів регіону та запропонувати архітектурно-просторові рішення для їх інтеграції в сучасне містобудівне середовище із збереженням історико-культурної автентичності.

Систематизація архітектурно-типологічних особливостей культових ансамблів Івано-Франківщини вимагає комплексного підходу до їх аналізу

як складних просторово-структурних утворень, сформованих у контексті історико-культурного та ландшафтного середовища регіону. В основі типологічної класифікації таких об'єктів лежить урахування конструктивно-просторової структури, конфесійної приналежності, хронологічного періоду створення, а також функціональної ролі в сакральному та громадському житті населених пунктів.

Переважну частину культових ансамблів Івано-Франківщини становлять церковно-монастирські комплекси, сформовані в період XVI–XIX ст., які, незважаючи на релігійну диференціацію, мають подібні морфологічні моделі. Їх планувальна структура, як правило, включає домінантну культову споруду (храм, костел), допоміжні об'єкти (дзвіниця, келії, господарські будівлі), а також замкнений або напівзамкнений внутрішній дворик (атіум). У випадках монастирських комплексів функціональна композиція є більш розгорнутою: просторове планування організовується навколо кількох зон – богослужбової, житлово-келійної, освітньо-адміністративної, господарсько-технічної.

Морфологічна структура ансамблів формується з урахуванням рельєфних особливостей території та традицій локального будівництва. Зокрема, у гірських районах простежується тяжіння до терасованого компонування об'ємів, активного використання каменю й дерева, у той час як у низинних зонах домінують компактні композиції з симетричною організацією забудови. Значна частина ансамблів орієнтована на ключові топографічні домінанти: водні артерії, підвищення, історичні шляхи. Це забезпечує не лише візуальну помітність сакральної домінанти, а й визначає взаємозв'язки ансамблів із системою поселення.

Функціональне зонування культових ансамблів Івано-Франківщини часто підпорядковується принципам ієрархічної організації: ядро ансамблю становить власне храм, до якого примикають другорядні об'єкти залежно від культового обряду, потреб громади та історичних обставин. В умовах багатоконфесійного середовища регіону формується характерна типологічна палітра: православні та греко-католицькі храми з тризрубною або хрестоподібною структурою, костели з лінійно-осьовим плануванням, дерев'яні церкви бойківського, гуцульського та лемківського типів.

У ряді випадків простежується поєднання функцій сакрального і громадського призначення – ансамблі виконують не лише релігійні, але й освітні, культурно-просвітницькі функції [1, с. 85]. Це зумовлює наявність у їх складі будівель шкіл, бібліотек, друкарень, шпиталів, що відображає складність і поліфункціональність архітектурно-містобудівного утворення. Також спостерігається інтеграція таких комплексів у мережу громадських просторів – площ, вулиць, ярмаркових майданів.

На рівні взаємодії з довкіллям культові ансамблі Івано-Франківщини демонструють різноманітні архітектурно-ландшафтні сценарії. Один із них – це інтеграція в природне середовище з

мінімальним втручанням у топографію, орієнтація осей споруд на панорамні види, забезпечення композиційної єдності з довкіллям через використання природних матеріалів. Інший сценарій – домінування ансамблю в ландшафті завдяки штучному підвищенню рівня забудови, формуванню силуетної виразності за допомогою вертикальних домінант (веж, куполів).

У процесі систематизації типів ансамблів доцільно застосовувати морфологічно-структурний підхід, який дозволяє зіставити архітектурні рішення з умовами формування середовища, соціальними функціями об'єкта та конфесійною специфікою. У межах такого підходу виділяються типи: монастирський, парафіяльний, паломницький, оборонний, заміський, урбанізований.

Окреме місце займають ансамблі, що мають елементи оборонної архітектури – укріплені монастирі та церкви-фортеці, які поєднують сакральну функцію з оборонною [1, с. 86]. Їх просторове планування підпорядковане логіці оборони: наявність мурів, веж, бастіонів, замкнених внутрішніх дворів із контрольованим доступом.

Узагальнення виявлених характеристик дозволяє сформулювати системну класифікацію культових ансамблів Івано-Франківщини на основі морфологічної структури (осеві, центрично-симетричні, флангові), функціонального зонування (монофункціональні, поліфункціональні) та просторової взаємодії з навколишнім середовищем (ландшафтно інтегровані, містобудівно-домінантні, периферійні) [3, с. 34].

Отже, систематизація архітектурно-типологічних особливостей культових ансамблів Івано-Франківщини засвідчує їх високу різноманітність, зумовлену багатшаровістю історичного розвитку, складним конфесійним складом, регіональними архітектурними традиціями та особливостями просторового контексту, в якому ці ансамблі функціонують.

Оцінка містобудівної ролі культових комплексів у структурі населених пунктів Івано-Франківщини є логічним продовженням систематизації їх архітектурно-типологічних характеристик, оскільки функціонування сакральних ансамблів безпосередньо впливає на формування ієрархії простору, акцентування архітектурно-планувальних осей і організацію громадських центрів. Упродовж історичного розвитку культові об'єкти нерідко виконували функцію містобудівних домінант, формували морфогенез поселення, визначали структуру площ і головних вулиць. Їх розміщення обумовлювалося як релігійними традиціями, так і соціально-політичними чинниками – стратегічним контролем за навколишньою територією, близькістю до транспортних магістралей, водних ресурсів чи адміністративних центрів.

Загалом можна виділити три основні містобудівні ролі культових комплексів: акцентна, організуюча та інтегруюча. У першому випадку йдеться про композиційне домінування сакральної споруди в силуеті поселення; в другому – про визначення топологічної структури кварталів та

центрів; у третьому – про культурно-соціальну зв'язність з іншими елементами міської інфраструктури. У сільських поселеннях культові комплекси здебільшого розміщені в центрі або на підвищенні, формуючи навколо себе структуру радіально-кільцевої забудови. У містах – навпаки – вони часто є частиною багатофункціонального середовища історичного центру.

Сучасне містобудівне середовище Івано-Франківщини зазнає значного антропогенного навантаження, що породжує просторові конфлікти між історичною забудовою та новими урбаністичними структурами [3, с. 35]. Культові комплекси, як правило, залишаються артефактами історичного ландшафту, однак у багатьох випадках втрачають зв'язок з навколишнім середовищем через хаотичну забудову, порушення візуальних коридорів, зміну функціонального контексту. Такі зміни знижують сприйнятливості сакральної архітектури як просторової домінанти, порушують автентичність середовища та ускладнюють її архітектурну ідентифікацію [2, с. 4].

З метою збереження історико-культурної цінності культових об'єктів і їх подальшої інтеграції у просторову структуру населених пунктів, доцільним є застосування комплексного підходу, який поєднує історико-архітектурну реставрацію, ландшафтне впорядкування, регенерацію прилягаючих територій та формування буферних зон. Необхідно передбачати збереження панорамно-візуальних зв'язків із сакральною домінантою через обмеження висотності нової забудови, збереження історичних вулиць-вісьових композицій, формування відкритих просторів, що підкреслюють статус об'єкта. Важливим є також використання концепції «архітектурного кадру» — тобто створення архітектурно-ландшафтного обрамлення, яке візуально виокремлює культову споруду, не розриваючи її зв'язок з міським середовищем.

Враховуючи особливості трансформації українських міст у пострадянський період, слід адаптувати підходи до інтеграції культових ансамблів з урахуванням сучасних вимог сталого розвитку, інклюзивності, енергоефективності, збереження культурного коду. Доцільно розробити типологію сценаріїв інтеграції сакральних ансамблів у міське середовище – реконструктивно-музейні, релігійно-активні, багатофункціональні та ландшафтно-паркові [2, с. 7]. Кожен із цих сценаріїв вимагає індивідуального архітектурно-планувального підходу.

У межах урбанізованого простору особливого значення набуває принцип полікультурної інтеграції: культові ансамблі можуть виконувати роль міжконфесійних діалогових центрів, виставкових чи освітніх просторів, елементів туристичних маршрутів. Це дозволяє не лише зберегти історичну архітектуру, але й включити її в активну комунікацію з громадою. Наприклад, інтеграція сакральних споруд у зелену інфраструктуру (парки, сквери, пішохідні зони) підсилює їхню соціальну цінність, а просторове зонування навколо культового об'єкта

дозволяє сформувати навколо нього ядро громадського життя.

Отже, архітектурно-просторові рішення щодо збереження та інтеграції культових комплексів мають базуватись на балансі між охоронною функцією, актуальним використанням і розвитком навколишньої урбаністичної структури. Необхідно дотримуватись принципу спадкоємності — кожне містобудівне втручання має враховувати не лише фізичну, але й семіотичну природу сакрального простору. Культурна автентичність повинна транслюватися не лише через охоронні заходи, а й через активне включення сакральної спадщини у сучасну архітектурну мову міста. Саме такий підхід дозволяє зберегти історичну тяглість культових ансамблів Івано-Франківщини у динамічному просторі XXI століття.

Оновлення містобудівної ролі культових ансамблів Івано-Франківщини потребує комплексного архітектурно-проектного підходу, орієнтованого на їх функціональну актуалізацію, просторову інтеграцію та збереження історико-архітектурної ідентичності. З цією метою доцільно застосовувати практику зонального проектування з детальним опрацюванням прилеглої міської середовища: формування буферних зон, пішохідно-візуальних коридорів, контрольованих висот забудови. У багатьох європейських країнах – зокрема в Німеччині, Австрії, Чехії – впроваджено регламенти візуального охоплення культових домінант, які дозволяють зберегти сакральні силуети в загальній структурі міста.

Рекомендовано розробляти для кожного об'єкта архітектурно-планувальні паспорти інтеграції, які мають містити схеми морфологічної адаптації, проектні обмеження та дизайн-коди матеріалів для території навколо ансамблів. У межах ревіталізації сакрального середовища необхідно враховувати функціональну насиченість кварталів – пропонується включати до складу ансамблів простори для лекцій, виставок, камерних концертів, а також відкриті громадські площі з інтеграцією ландшафтних рішень. Наприклад, досвід Лейпцига та Відня демонструє успішну трансформацію церковних подвір'їв у мікропарки та арт-кластери при збереженні первинного значення об'єкта.

Архітектурне переосмислення культових споруд як композиційних центрів передбачає використання BIM-моделювання для реконструкцій, зокрема в частині просторового модулювання перспективних зон впливу. Проектувальні рішення повинні включати адаптивні моделі денного освітлення, акустичних сценаріїв, інтеграції мобільних архітектурних елементів для подій. З метою мінімізації втручання в автентичну структуру слід використовувати принципи реверсивності архітектурних втручань (reversible design), що дозволяють демонтувати сучасні вставки без шкоди для пам'ятки.

Крім того, варто формувати багаторівневу систему доступу: пандуси, підйомники, навігаційні системи мають інтегруватися до ансамблів згідно з нормами інклюзії, зберігаючи при цьому

стилістичну автентичність. В межах типологічного проектування доцільно передбачати створення модульних елементів благоустрою на прилеглих територіях (лави, навіси, інформаційні стенди), виготовлених з урахуванням локальних матеріалів і ремісничих традицій. Такий архітектурно-проектний підхід дозволить забезпечити гармонійну присутність сакральних комплексів у сучасній урбаністичній тканині, підвищити якість громадського простору та зберегти цінність архітектурної спадщини для наступних поколінь.

Таким чином, культові ансамблі Івано-Франківщини є складними архітектурно-містобудівними структурами, які виконують багатофункціональну роль у просторовій організації історичного середовища. Систематизація їх архітектурно-типологічних характеристик дозволила виявити закономірності формування морфологічної структури, зонування та взаємодії з ландшафтом, з урахуванням конфесійної специфіки та історичних умов. Проведена оцінка містобудівної ролі ансамблів засвідчила їхню здатність формувати структуру поселень, виступати домінантами просторової композиції та елементами громадської ідентичності. Виявлені проблеми дезінтеграції сакральних об'єктів у сучасному міському середовищі вимагають впровадження комплексного архітектурно-проектного підходу. Обґрунтовані рекомендації щодо зонального планування,

візуального захисту, інклюзії та ревіталізації дозволяють інтегрувати культові комплекси в міську структуру без втрати історико-культурної автентичності. Запропоновані інструменти архітектурного моделювання та приклади міжнародного досвіду доводять ефективність міждисциплінарного підходу в збереженні сакральної спадщини. Висновки дослідження можуть стати основою для формування сучасної політики збереження культових об'єктів у контексті сталого розвитку міст і сіл регіону.

Список літератури:

1. Косьмій М. М. Семіотичний характер просторової структури сучасного міста. Комунальне господарство міст: *Науково-технічний збірник. Серія : «Технічні науки та архітектура»*. Харків. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 2020. Т. 6. Вип. 159. С. 85–90.
2. Корольчук Б., Стисло О., Шевчук С. Архітектурний центр Івано-Франківська, як комплекс культових споруд. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*. 2025. № 4. С. 1-12.
3. Маланюк Т. Сакральна архітектура м. Івано-Франківськ: стан і перспективи використання. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Вип. 5. С. 31-37.